

A PANISLAMISMUS HARCZA EURÓPA ELLEN.

A mint a fegyverek javítása folytán a modern háborúk aránylag rövidebb idő alatt nagyobb eredményt mutatnak fel, hatásuk is mélyebb lesz mint azelőtt. Az utolsó évszázadokban folyt keleti háborúk történetének áttekintése erről legjobban meggyőz bennünket. A kereszt és félhold régebbi harczaiban Európa győzelmének nyomai a muszalmán világban csekélyebbek voltak; mert az a megrázkództatás, a melyet a nyugati seregek az iszlám világának határvidékein előidéztek, legfeljebb csak a középponton, de az egymással ellentétes végpontokon majdnem soha sem vált érezhetővé. Így történt, hogy azok az előnyök, a melyeket az osztrákok, oroszok, angolok, velenceiek és francziák egyes pontokon kivívtak, az ázsiai és afrikai világ legbensejében csak akkor váltak ismeretessé, mikor a harcok már rég lezajlottak s mikor mindkét fél kardja már hüvelyében pihent. A közlekedési eszközök hiánya, a közösségnek még mélyen szendergő érzete, de különösen a sziklaszilárd hit az Allahnak legkedvesebb mohammedán vallásban sokkal inkább a biztonság álmába ringatta az igaz hívőket, hogy sem fenyegető veszélyre vagy még inkább kölcsönös támogatás szükségére gondolhattak volna. Mit törődött a nedsi rajongó moszlim, a zerefsán-parti fanatikus és az ó-mauritaniai berber azzal, hogy a keresztény hatalmak különböző kabinetjei minő álláspontot foglalnak el az úgynevezett keleti kérdéssel szemben, minő jegyzékek küldettek Pétervárról az Aranyszarv-kikötőbe s egyszóval mi szándéka van Európának az igazhívők világával? Annak a mély megvetésnek és kicsinylésnek közepette, a melylyel a hitetlenek népére néztek, alig találták fáradságra érdemesnek, hogy ezek hatalma, száma és nagysága felől tudakozódjanak, minden hírre, a mely a kafir erejéről és folyton

növekvő hatalmi köréről hozzájuk érkezett, mosolyogtak, s e korlátoltságot jobban nem jellemzi semmi, mint a jelenlegi bokharai emír atyjának nyilatkozata, a ki, mikor 1842-ben az India felől közelgő veszélyre figyelmeztették, ezt mondta: »Ez a frenk nép mégis csak példátlan merész. Alig múlt tíz éve, hogy az Indiákat megismerték s már is olyan nemzetként viselkednek, a mely a világot meghódítani s trónomat felfordítani kész.«

A csodálkozásnak és idegenkedésnek hasonló megnyilatkozását a moszlim világ belsejében tett utazásaim alkalmával is hallottam. Csak kevesen hittek az Európára vonatkozó hírekben; sokan az egyes leírásokat túlzottaknak tartották vagy azt hitték, hogy teljességgel lehetetlen, hogy a hamis hit követői az igazhivők felett győzedelmeskedhessenek.

E tekintetben azonban az utolsó évtizedek alatt jelentékeny változás vált észlelhetővé. Az iszlám nyomasztó helyzetének híre a krími háború idején a legmesszebb helyre is elterjedt. A közlekedési eszközöknek akkori könnyebbsége folytán s az élénk forgalom mellett, a mely ez időben az iszlám világának legtávolabbi pontjait egymással összeköté, magától értetődött, hogy az igazhivők khalifájának hatalma ellen intézett támadás Kanton, Kasgar, Bokhara, Kabul, Kazán, Fez, Tunis bazáiraiban s a Jöreménység fokánál egyaránt élénk beszéd tárgya volt s azoknak kedélyeit, a kik Mohammedben hittek a legnagyobb felindulásba hozta. Ha nem történt volna meg akkor az a különös eset, hogy az iszlám, a melyet legnagyobb ellensége a keresztény Oroszország támadott meg, a keresztény hatalmakban talált szövetségesre és segítőre, az izzó gyűlölet még jobban fellobbant volna. De az ép most említett különös viszonynak, a melyet sokan nem hittek vagy rosszul magyaráztak, fékezőleg kellett hatnia, és a míg némelyek fejüket rázták e fölött a támogatás fölött, mások, benső vallásosságuknak szabad utat nyitva, így kiáltottak fel: »Allah hatalmas, hitünk ellenségeit saját testvéreik által semmisíti meg.«

Így álltak a dolgok a krími háború alatt s után.

A legutolsó török-orosz háborúban az egész Európának a halálharczot vívó portával szemben elfoglalt, leplezetlenül ellenséges álláspontja minden ország és minden táj igazhivőiben egész más érzelmeket ébresztett fel. Az a régi vallásos mondás: »A hitetlenek egy és ugyanaz a nép, isten átka legyen mindannyiokon«, ismét teljes jogaiba lépett. A régi gyűlölet újra

éledt s a muszalmán világ, tekintet nélkül a szín, faj és származás különbségeire, körülbelül azt az álláspontot foglalta el, a melyet elfoglalt volt a keresztes háborúk idején Ázsia nyugoti részén és belsejében, mikor a jámbor zarándokok felfegyverzett seregei háborúval s gyilkolással árasztották el Syriát és mikor az iszlámot fenyegető veszély a Jaxartes távol partjain talált visszhangra. Nyíltan kimondjuk, hogy az európai és ázsiai Törökországban a panislamismus feléledésére a szikrákat a legutolsó orosz háború szórta szét.

Európában, ahol a panslavismus, pangermanismus, panromanismus, stb. fogalmai ép a legújabb időben váltak közismerteseké, csak nehezen akartak hinni a mozgalom létezésében. Azoknak az európaiaknak száma, a kik ezt az arab, török, perzsa és hindosztán nyelvű újságok hasábjairól megtudhatták volna, tudomás szerint igen kevés; s a hívek is, a melyeket a mi különben élénk sajtónk e tárgyról terjesztett, sokkal szórványosabbak és bizonytalanabbak voltak, hogysem azokból határozott fogalmat lehetett volna alkotni. Mindaz, a mit e tárgyról megtudtunk, leginkább a konstantinápolyi sajtó közleményei voltak, a mely nem szentelt erre a mozgalomra kellő figyelmet, úgy hogy a valódi tényállás ismeretlen volta könnyen érthető; a mozgalom mégis már kezdettől fogva szokatlan méreteket öltött.

A moszlim világának beavatott ismerői csodálkozva látták, hogyan törik egyes küldönczök, írott értekezésekkel ellátva Mekkából, Medinából és Konstantinápolyból az iszlám világának legtávolibb határvidékéig az utat, hogyan akadnak olvasókra s hogyan tudnak hitsorsosaikban érdeklődést ébreszteni. Ezek az értekezések, leginkább arab nyelven írva, természetesen csak a mollák világának, azaz az iszlám szellemi fensőbbségének voltak szárna. Ezekről hasonló áramlat indult meg a muszalmán sajtóba, a mely az utolsó évtizedekben alig sejtett tényezővé növekedett; mert kevés európai olvasó tudhatja azt, hogy Indiában pl. a mohamedán lapok száma százakra rúg és hogy Törökországban, a hol azelőtt csak Koránt és vallásos munkákat olvastak, ma a legsőbb néprétegekben is szívesen hallgatják a sajtó kitéréseit. E titkos agitáció már kezdetben megtermé gyümölcseit. Mindenekelőtt pénz és könyöradományokat juttattak a nyomasztó pénzügyi viszonyokkal küzdő ottománoknak. Itt egy lahorei vagy múltani gazdag rizskereskedő, ott egy javai kávéárús, egy kazáni tőkepezés, sőt közbe északnyugoti Afrikából

egyres főnökök is csengő pénzben juttattak jelentékeny összegeket a háború folytatására alakult konstantinápolyi bizottságnak. Indiából sáلكندők, Kabulból állatprémek, félselyemszövetek, mindenféle lábbelik és fejtakarók érkeztek a legtávolibb vidékekről. A kereszténység ellen folytatott ennek a védelmi harcnak intézői hallgatagon fogadták el ezeket az adományokat, Európa pedig nagyon keveset törődött a bekövetkezőekkel; hiszen még ma is sok hang emelkedik, azt vitatva, hogy a panislamismus csak kísértet, a lázas fantázia korcsszülötte és figyelemre sem érdemes.

De hogy félre ne értesünk, mindjárt kezdetben ki kell jelentenünk, hogy legtávolabbról sem jut eszünkbe az, hogy az iszlámnak ebben a részben nyíltan előlépő, részben titokban ható mozgalmában valami hatalmas szövetséget, vagy messzeágazó összeesküvés módjára alakult Szent-Hermandadot fedezünk fel. Az iszlám nagy, hatalmas s semmi esetre sem enyészetnek indult test; de lusta és nehézkes, álmos és erélytelen, s a mit rajta mostanáig észrevehetünk, csak mesterségesen előidézett rándulások, szórványosan felvillanó elektromos szikrák, amelyeket az agitációnak különböző helyeken felállított battériái pattantanak ki és amelyekből idővel hatalmas s azt a látszólag holt testet életre keltő áram indul majd ki, sőt ez az áramlat olyan lesz, hogy annak a nyugoti kulturvilágnak minden túlereje sem tud majd ellenállni. A modern világnézet szelleme Európában óriási léptekkel halad; Ázsiában lassú csigajárásban mozdul, de mégis mozdul — s sorsunk intézőjének ezt nem volna szabad figyelmen kívül hagyniok.

Az agitációnak egyes különböző pontokon felállított battériáit említettük, ezért meg kell emlékeznünk e mozgalomnak vezető és éltető szelleméről is. Ellentétben az eddig általánosan elterjedt nézettel, hogy ez a mozgalom Konstantinápolyból a khalifatus székhelyéről, tehát az iszlám világának vélt központjáról indult ki, inkább azt hisszük, hogy a mozgékony és szellemileg élénk Abd-ul-Hamid szultán nem is maga ébreszté ezt a mozgalmat, hanem inkább csak ki akarja használni és hogy az nem most keletkezett, hanem már évtizedek előtt meg volt. Az ötvenes évekből egészen pontosan emlékszem arra a csodálatos hangulatra, a melyet az ilyen értekezések és könyvek a török körökben ébresztettek, az iszlám fénykorának egyik vagy másik részéről szólván. Különösen akkor, amikor egy jómódú török Ibn-Chaldum történetbölcésznek munkáiból egyes

részeket kinyomatott. Az Omaidok és Abbasszidák korában a műveltség virágzott s szájról-szájra járt a hír az akkor még vadon Európának a hatalomtól duzzadó iszlámmal szemben elfoglalt helyzetéről s arról a nagy szolgálatról, a melyet az arab tudomány a görög bölcsesek munkáinak a nyugat részére történt megmentése által tett, s törökök, kurdok, perzsák, tatárok, négerék és bosnyákok a nyelv, testszín és származás különbsége mellett egyaránt örvendő sükéreztek a letűnt muszulmán műveltség sugárzó fényében. Akkor győződtem meg először a nemzeti különbségnek az iszlámban való teljes hiányáról s akkor láttam a panislamismust, amelyről ma már az egész világ beszél, magam előtt kezdetleges gyenge körvonalaiban.

Ez idő óta a panislamitikus mozgalom mindig kevesebb és kevesebb félnépszerűséggel lépett fel; a vékony, akkor még láthatatlan szálak megint jobban megerősödtek s a mohamedán világ messze vidékén hálóként terültek szét. Eredetileg vallásos mozgalom, a melyet, mint Ázsiában és az iszlámban különösen, csak később lehet világi célra felhasználni, s ma is kizárólag a mollák azaz, ha szabad ezt mondanom, a papi osztály kezében van s oly emberektől indul ki, a kik a tiszta lelkesedést eleve magukkal hozták s ezért a Keleten levő világi agitátoroktól és Európában levő hivatásos társaiktól lényegesen különböznek. Es ezek az emberek igazán nagy önmegtartóztatást s önmegtagadást mutattak, a mikor a régi nézetekhez hűtlenné válva, a harc porondjára léptek. Ha visszagondolok a 30 évi csekély időközre s elképzelem az arab és török mollákat, a kik nem törődve a nagy változásokkal, a melyek körülöttük végbemennek s bármily kábító módon csattogtatja is az európai idők szelleme szárnyait, mindig csak az 1000 év előtti világról, mindig és mindig csak a muszulmán jogtudomány és korán exegesis hajszalhasogató vitatkozásairól s más effélékről beszéltek — s ha látom most azt, hogy ezek a mollák, leszállva a theologicus speculatiók magas állványáról, tollukat világi cél érdekében használják, hogy hogyan beszélnek gőzhajókról, európai intézményekről, nemzetgazdaságtanról stb., hogy ők, a megrögzött conservatívok, hogyan ösztönzik hitsorsosaikat, hogy forduljanak az új útra s lépjenek tudományos versenyre Európával, ha mindezt látom, nem tudok magamhoz térni e nagy változás fölötti bámulatomból.

Egyelőre ez a mozgalom csak tollharcz, amelyben egyrészt nagy tudományosság hírében álló theologusok, másrészt arab,

török és hindusztán nemzetségi politikai írók vesznek részt. Az »En-nasiha el-âimme li-mulúk el-islám va't âimme« azaz »Általános tanács az iszlám királyai és népei számára« című iratnak a mekkai főiskola egyik tanára, Ahmed el-Berzindsi el-Husaini a szerzője, aki hitsorsosai előtt nyíltan kijelenti, hogy a keresztény világ fáradhatatlan haladása az iszlám egészét fenyegetőleg veszélyezteti, s hogy ezt a veszélyt csak úgy lehet elhárítani, ha az igazhívők ugyanazt a fegyvert használják fel, azaz ha ők is bátran haladnak előre az újítások útján s ápolják a művészetet és tudományt és pedig annál inkább, mert ez a korán mondásaival minden mohammedánnak szigorún meg van parancsolva. A molla tovább megy s a leghatásosabb szert a védelemre egy társaságnak, a muszulmán uniónak megalakításában fedezi fel, a melynek központi székhelye Stambul lenne s a melybe az egész világ igazhívőinek be kellene lépniök, mert a kezdeményezés már bizonyos mértékben megtörtént a pénz- és könyöradományok által, a melyek a legutolsó orosz-török háború idején az iszlám világának minden részéről beérkeztek, a mi világosan mutatja az érdekek közösségét. Ez az irat továbbá arról a kiáltó igazságtalanságokról szól, a melyet a keresztény világ a muszulmánokkal való harczában követett el s felhozza a bolgároknak a ruméliai törökök ellen elkövetett kegyetlenségeit, valamint az orosz katonáknak a középázsiai öregek, gyermekek és nők ellen elkövetett gyalázatosságait, a hol is a szerző szigorúan emeli ki, hogy sem Dsingiszkán, sem Helagu, sem a kegyetlenségeiről híres hódítók egyike nem követett el ilyen embertelenségeket. Részben igaza is van, mert ha az ozmánoknak az európai Törökországban aratott győzelméről a török krónikák tudósításait elolvassuk, azt látjuk ugyan, hogy templomokat mecsetekké alakítottak át s erőszakos térítések szórványosan elő is fordultak, de azt nem látjuk, hogy az akkori keresztények szent sírjait feldúlták s bepiszkították volna, hogy a földbirtokosok ezreit birtokuktól megfosztották volna, a mint azt a szabadságszerető Bulgária tette a civilizációval és humanitással olyannyira büszkélkedő Európa aegise alatt. Épp oly kevésbé lehet e krónikában azt olvasni, hogy II. Murádnak vagy II. Mohammednek seregei védtelen asszonyokat és gyermekeket ezerszámra lemészárolták volna, amint ezt pl. az oroszok a tekketurkománok elleni legutóbbi háborújokban tették, a melyben közel 16,000 ember veszett el ezen a módon.

Hasonló módon nyilatkozott az újabbi időben Eb-ul-Huda seikh, egy syriai kiváló molla, egy iratban, a melyre még visszatérünk. Hasonló szellem nyilatkozik meg az egyiptomi és török sajtó számtalan cikkében, nevezetesen a Konstantinápolyban szerkesztett arab lap »El-Dsevaib« hasábjain, s e tekintetben különösen érdekesnek találtam az öt év előtt a »Wakit«-ban, (Konstantinápolyban megjelenő török lap) közzétett cikksorozatot. A szerző, a ki nyíltan beismeri, hogy ezt a kérdést évek óta behatóan tanulmányozza, mindenekelőtt lefesti az iszlám mai világának szomorú képét, statisztikailag kimutatván, hogy az igazhívók nagyobb része fölött nem mohammedán kormányok uralkodnak, s azt nem mohammedán kormányok igázzák le. Még szomorúbb jóslattal áll elő és azt hiszi, hogy a főbaj az igazhívőknek gondtalansága s hihetetlen nemtörődősége, kiknek sorban szemökre hányja hibáikat és mulasztásaikat. Megrója a bosnyákokat és hercegovinaiakat, mert a helyett, hogy kegyetlen és meg nem érdemelt sorsukba belenyugodnának s országukban maradnának, inkább elhagyják hazájukat s így játszanak az osztrák kormány kezére. Hasonló szemrehányás éri Bulgáriának mohammedán lakosait, mert a szerző azt hiszi, hogy a kivándorlás az igazhívők számát csökkenti, míg ha következetesen az országban maradnak, megszűkül a hódítók működési köre s mindig számolni kell a muszalmánokkal. A krími és kazáni mohammedánoknak azt hányja a szemére, hogy megszakítanak minden összeköttetést az iszlám világának nagy testével, hogy vallásos könyveiket orosz nyomdáknak nyomatják s hogy nincsenek tájékozva a hitsorsosaikkal más országokban történekről. Ugyanez szól a kaukázusi muszalmánoknak is. — A középázsiaiakról szerzőnek különösen rossz a véleménye, gáncsolja bennük s nem igazság nélkül az összetartozás, a kölcsönös támogatás érzetének teljes hiányát s rámutat a khanatra, ahol Oroszország a nomád népesség nemtörődősége mellett a letelepülteket leigázta a célból, hogy később az utóbbiakat az előbbieken ellen felhasználhassa. A khinai mohammedánokra nézve elismeri, hogy ők a mennyei világbirodalomnak legbefolyásosabb és legvagyonosabb lakói, azonban az általános muszalmán érdeket csúnyán elhanyagolják, khinaiaknak tartják magukat és nem állnak semmi viszonyban más országokban s más világrészekben levő hitsorsosaikkal. Legjobban magasztalja a hindosztáni muszalmánokat. Úgy találja a szerző, hogy ők hitsorsosaiknak legműveltebbjei közé tartoznak, hogy szigorúan

megtartják a korán mondásait és mindemellett a civilizatio útján való állandó haladásukkal az angoloknál a legnagyobb méltóságokat nyerték el s hogy ezen helyzetük folytán úgyszólván kényszerűek Anglia királynőjét az »Indiai császárnő« cím felvételére, azonban az iszlám többi részére, sajnos, eddig még nem tudtak felelevenítő hatást tenni. Végül áttér a szerző Észak-Afrikára, ahol pl. Egyiptomban gáncsolja a túlterjeszkedő európai befolyást, a melyre vonatkozólag kiemeli, hogy a muszalmán lakosság 95%-a megengedi, hogy 5% kereszténytől vezettessék. Úgy tűnik fel neki, hogy az algíri letelepültek is erőszakosan elnyomják a fél és egész nomád népek szabadság-érzetét s a francziák kezére játszanak. Marokkóról, ahol a viszonyok a legsajnálatosabbaknak látszanak, nem is akar beszélni. És miután így bevégezte futólagos szemlélését, áttér azokra az eszközökre, a melyekről azt hiszi, hogy a bajnak mielőbbi orvoslására alkalmasok. Ezek — dicséretére mondjuk — mindenesetre kevésbé fantasztikusak, mint azok, a melyeket hasonló ömlengésekben eddig felmagasztaltak s ebben a mon-dásban csúcsosodnak ki: »Az iszlám uniója rendkívül fontos, sőt elhalaszthatatlan szükségesség, mielőtt azonban azt létre-hoznók, az összes muszalmánoknak kölcsönösen jól kell ismer-niök egymást, előbbre kell haladniok a modern művelődés útján és csak a mikor hatalmukban vannak azok a fegyverek, a melyekkel ma a Nyugat legyőzi a mohammedánokat, csak akkor lesz az iszlám uniója sikeres s ellenével mérkőzni tudó.« Mindenesetre nagyon messze vinne, ha azt a kisebbfajta irodalom-má nőtt vitatkozást a panislamitikus mozgalom cél-jairól és eszközeiről, a mely az arab, török, perzsa és maláj sajtóban máig is folyik, az olvasónak be akarnók mutatni. Mindenekelőtt elég azt tudni, hogy ez a vitatkozás most napi-renden van, hogy ez, mint a modern Ázsia társadalmi életének egyik legérdekesebb jelensége méltó osztatlan figyelmünkre, hogy így nem idő- s szófecsérlés, ha e mozgalom okait és eset-leges következményeit keressük. Nem kell ezért nagyon mente-getőznünk, mert ma már mindenki látja a szoros összefüggést a szomszédos ázsiai világban történnel s a mi saját politikai és társadalmi életünk között és mert az író szent kötelességének tartjuk, hogy nézetét ott is s akkor is leplezetlenül kimondja, a mikor az saját társadalmunk vezető köreivel és a kormányok szándékaival ellentétben áll. Közömbös előttünk, hogy véleményünknek ez a nyilvánítása tanulságos lesz-e, nem ez lesz az

első s nem is az utolsó intő szó, a mely hatástalanul hangzik el, az író azonban vigasztalódik, hogy megtette kötelességét, ezt mondván: »Dixi et salvavi animam.«

Az első kérdés ez: »Ki okozta tulajdonképen a panislamitikus mozgalmakat.« A felelet egyszerű: »a mindig hatalmasabban és hatalmasabban fellépő panchristianismus.« — Hogyan? Panchristianismus? kiáltunk fel, nem anachronismus ez ott, a hol az egyik keresztény hatalom a másikkal versengve az iszlám pártjára áll; mikor 30 év előtt még azt láttuk, hogy az iszlám javáért a keresztény lelkek és keresztény pénzek milliói áldoztattak fel? Mégis fentartjuk állításunkat a panchristianismusnak a panislamismus ellen folytatott harczáról. A mi az egyes, diplomatiái sakkhuzásokból folyó esetlegességeket és epizódokat illeti, ezek csak kevéssé rendíthetik meg az évszázados s csak különböző alakban, de mindig hasonló szellemben fellépő ellenségeskedés eszméjének igazságát, mert a mit a haldokló Bizánc az iszlámnak még csak csirájában levő hatalma ellen megkezdett, a mit a keresztes háborúk folytattak és a mit annak idején a török szövetség Európában elérni akart, az a modern keresztény világban az úgynevezett »Keleti kérdés« felvetésében folytatódott. Csak a ruha, csak az ellenség fegyverei változtak, az ellenfél szándéka ugyanaz maradt; mert a szabad kutatás és tudomány időszakában kifejtett minden munkánk mellett, Strauss és Darwin ellenére, s jóllehet valláscultusunk nagyon lazává vált, az iszlám elleni harczunk csak az egyik vallás harczának látszik a másik vallás ellen. Akár a bibliával harczolunk-e a korán ellen, akár nem, mégis csak modern keresztes vitézek vagyunk, a kik, nem az amiens-i Péter szürke szamarának csodahatású szőrszálairól, hanem a kékkönyvekkel, vöröskönyvekkel, sárgakönyvekkel stb. sarkaltuk kabinetjeinket a háborúra, nem harczolunk talán bouillon-i Gottfried buzgalmával és meggyőződésével, hanem a modern haditudomány minden előnyével s sokkal nagyobb sikerrel és ép a muszulmánok azok, a kik az indító okok természetét tisztán látva, az ellenségeskedés tényét ily világitásban fogják fel. A mi ékesszólásunk a Nyugatnak a Keleti népeknél teljesítendő kulturmissziójáról, az emberszeretetnek úgynevezett belső kényszeréről, a mely arra sarkal, hogy embertársainkat, a szín és származás különbsége nélkül, a zsarnokság nyomása alól felmentsük s jobb jövő elé vezessük és végül a modern művelődés iránt érzett lelkesedésünk a muzulmánok fülében csak ürügy-

ként hangzott s soha és sehol nem talált hívőkre. Nem is fáradoznak azzal, hogy az emberszerető érzelmű Európának az orosz barbarismust szemére hányják, a hol a humanitárius mentorság igen hasznos tevékenységet fejthetne ki, a hol a társaságnak sokkal rosszabbak a sebei, mint az iszláméi s a hol senkinek nem jut az eszébe, hogy e sebek erőszakos orvoslására vállalkozzék. A mint mondjuk, a muszulmán Ázsia fáradságra sem tartja érdemesnek, hogy a keresztény támadási iránynak ezeket a kinövéseit kicsúfolja, mert oly szilárdan meg vannak győződve az anyagi célokról s a pusztá hódítási szándékról. Nem akarjuk most az európai sajtónak és az európai diplomatiának ezt a beszédét tovább vizsgálni. Már évekkel ezelőtt behatóan megbeszéltük »Az iszlám a XIX. században« című munkánkban az európai művelődésnek következményeit a kelet népeivel szemben s ennél fogva Európának azt az álláspontját, a melyet ma a keresztény Ázsiával szemben elfoglal, abban a világításban nézzük, a mely az államok és társaságok változó sorsa szerint a hatalmas birodalmakra a romlás, sőt a pusztulás stádiumán álló országokkal szemben esett. Ez a világtörténelemnek örökké változatlan folyamata, a mit a régi Syriának, Egyiptomnak, Görögországnak és Rómának történetében láttunk, s a mely a muszulmán hatalomra vonatkozólag már évszázadok óta szemünk előtt van. Mire való a szépítgetés és a tények leplezése? Mienk a túlerő s az iszlám lábunk előtt fekszik, mi vagyunk a győzők s az iszlám a legyőzött, nem szabad azonban csodálkoznunk, ha az utóbbi az élethez való reménységét még nem vesztette el teljesen, ha törekszik a végzetes haláldöfés elhárítására s még meglevő erejének a létért való harczban megfeszítésére. Ehhez természetesen vezetőre van szüksége s ezt megtalálta abban a hatalomban, a mely mint *natio militans* már több mint egy évszázad óta áll az iszlám élén, a mely körülbelül 400 év óta azt mint szellemi főnök kifelé képviseli, s a mely a Nyugattal való szomszédosságánál fogva s azzal kevésbé közlekedve a vezető szerepre legjobban rátermett. E hatalom alatt, magától értetődik, hogy az Ottoman császári államot értjük s nevezetesen a török szultánt, a kinek mint khalifának, azaz Mohammed jogszerű helytartójának az iszlámot kötelessége védeni. E kötelességüket a török szultánok a kereszténységgel vívott harczok hosszú során meglehetősen lelkiismeretesen teljesítették s ennél fogva legkevésbé sem kell idegenkednünk attól, ha az utóbbi időben a panislamitikus mozgalom élére álltak s

arra törekednek, hogy azt a muszalmán világ hasznára a lehetőséghez képest kizsákmányolják. Európában az újabb időben azt hiszik, hogy ezt a mozgalmat csak Abd-ul-Aziz szultán idézte elő, s hogy az különösen a Törökország mostani uralkodójában, Abd-ul-Hamid személyében talált legbuzgóbb harczosára. Ez a vélemény, mint Ázsiáról alkotott sok más véleményünk, a tulajdonképeni tényállás nem ismerésén alapszik. A panislamismus eszméje, a mint kimutattuk, a Bosporusnál már Abd-ul-Medzsid idején felvetődött, sőt itt sokkal előbb talált követőkre, mert az a feltűnő előzékenység, a melyben azóta a marokkói, bokharai, khokandi, keleti-turkesztáni és jaasi vendégeket részesítették, a kegyes alapítványok, a melyek a vendégek ellátására szolgáltak és a kitüntetés a melyben az ozmán vendégek azokon az idegen vidékeken már évszázadok előtt részesültek, egész világosan a testvériesség szoros kötelékére mutatnak s az érdekközösségnek csak az európaiak előtt rejtve maradt érzetére. Mennél nagyobb a veszély, annál jobban előtűnik ez az érzés és mivel Abdul-Hamid kormányzása alatt a muszalmán látóhatár ép a legjobban besötétedett s a bajjal terhes felhők legalacsonyabbra szálltak, csak természetes következményként kell tekinteni, hogy ő, mint az iszlám harczosa, leginkább előtérbe lép, s hogy őt, mint a panislamismus kigondolóját tüntetik fel. Abd-ul-Hamid azonban, Törökországnak ez az Európában annyit emlegetett uralkodója, csodálatosképen sokkal jobban rátermett az iszlámnak szellemi vezető szerepére, mintsem azt sajtónknak csekély véleménye szerint hiszszük. Abd-ul-Hamid, a szerály gyermeke, elődeinek példájára palotahölgyek, ostoba nagynénék, buta eunuchok, szolgálai nevelők és műveletlen baltadzsiknak nagyon fogékony nevelése alatt nőtt fel s ennél fogva nem jogosíthatna fel más reménységre, mint elődei az ozmanidák trónján. De mégis más fából van faragva, mint az utóbbiak, mert csupa tehetség, éleslátású, fáradhatatlan s a dolgok megítélésében és felfogásában oly igazságos, hogy ha nem egy sülyedő hajó kormányrúdjá mellett állna, őt a kiváló uralkodókhoz számíthatnók. Abd-ul-Hamidnak, jóllehet nevelése elhanyagolt és hiányos, alapos keleti műveltsége van, a muszalmán nyugatnak nyelveit és történetét ismeri, a nehéz török stílistikának mestere s a muszalmán vallásügyeket behatón tudja s szerepének fontosságával, a mely őt, mint az islamismus vezetőjét megilleti, teljesen tisztában van. Az európai műveltsége természetesen nem sokra vitte, csak felületesen tud fran-

ciaúl, de annál jobban ismeri a Nyugatnak politikai viszonyait s minden miniszterénél jobban érti a mi kabinetjeink versengéseinek a saját céljaira való kihasználását s legkevesébbé sem az az ember, a kit diplomáciai jegyzékeink és az Aranyszarvban székelő követeink beszédei meg tudnának félemlíteni.

Ennélfogva nem szabad csodaszámba venni, ha egy ilyen szellemi tehetségű és képességű fejedelem, mint Abd-ul-Hamid, a ki e mellett a keleti cselszövények zeg-zúgaiban nőtt fel, a ki természettől fogva nagymérvben gyanakvó, a paniszlámitikus mozgalomnak titkos szárait kezébe szedte és azokat az iszlám egész világára ki akarja terjeszteni és komolyan veszélyeztetett trónja érdekében fel akarja használni. Sőt Abd-ul-Hamid ezt nyíltan teszi, palotája, a Jildíz-köek az utolsó öt év alatt a legtávolabbról érkező mohammedán zarándokok és dervisek gyülekező helye lett; a kikkel ő minisztereinek közvetítése nélkül érintkezik s értesülést szerez mind a három világrész igazhívóinak belső helyzetéről, egyes hagyományok s a korán egyes mondásainak homályos értelme felől felvilágosításokat kér, aggódó lelkiismeretességgel teljesíti a vallás szabályokat, s egy szóval nem csak igaz hívő, hanem arra is törekszik, hogy az igaz hívőknek igazi khalifája legyen, »Istennek földi árnyéka«, »az igazhívők fejedelme« az első khalifák vagy imámok példájára. Ily körülmények között s ily szándék mellett nem lephet meg bennünket, hogy Abd-ul-Hamid ma északi Afrikában, Közép-Ázsia belsejében, Indiában, Khinában, Jávában s a Jóréménység-fokánál igazi khalifa hírében áll s hogy a pénteki imádságok, a melyekbe nevét törvényszerűleg beleszővik, egészen az igazhívők szívéből fakadnak, a minthogy az ő jó voltával mindenki törődik. Ez a tényállás a mily természetszerű, oly jogosult is. A török császárság elleni támadás, támadás az iszlám egésze ellen, támadása annak hierarchikus s egyszersmind világi feje ellen, s csak az önzéstől elvakult rövidlátó ütközhetik meg azon, ha ez a fő a veszély ellen védekezik s az érdekeknek ezt a közösségét »ultima ratio kalifarum«-nak tekinti.

Vámbéry Ármin.